

JAKINen historiaurrea: abertzaletasuna eta euskara

Jakin aldizkaria 1956an jaio zen, eta berau sortu edo lagundu zuten gazte eta ez hain gazteek, tradizio eta ingurune bati erantzuten ziharduten. Txikitatik jasotako historia baten eraginez eta garaiko beharrian eta ahalbideei irtenbide berriak eskaintzeko asmoz eman zuten pauso hura. Hogeitabost urte geroagoko belaunaldiari orduko arrazoinen berriemate bat zor diogu.

Aipa dezagun, ba, urte haietako zenbait datu politiko eta kultural, ekintza haren zentzua ulergarriago izan dadin, izan ere harritzekoa baita (geroago ikusiko dugu hori) 1956an eta berehalakoetan zenbat zinu berri biltzen den.

Gerrateondo politikoaren mugarrak (1937-1953)

Ia berrogei urteko gerrateondo luzeak (1937-1975), epealdi oso ezberdinak izan zituen bai politikan eta bai kulturagintzan. Xehetasun gehiegitan galdu gabe 1956-1960. urteetan ezar dezakegu mugarri bat: belaunaldi berria orduantxe agertzen da plazara, gerratea apenas bizi izan duena.

Euskal abertzaletasunaren bihurtune historiko batean gaudela pentsa liteke, beraz.

Lehenengo gerrateondoa (1937-1946), gerrak erbesteratu zituenentzat itzaropen-aldia da. Armaz bentzutuak izan dira, eta galtzaileak direna ondotoxo dakite atzerriratu behar izan dutenek. Baina hondamendiari gain hartuz garaipen handiago baten itzaropena darraikio: Munduko II. Gerratea amaitzera doa eta abertzaleak, behingoz bederen, irabazleekin batera garaitzaile bezala agertzen dira. Euskadiren askapen-kanpaiak, ustez, berehala joko du ordua, eta Eusko Jaurlaritzak sekula baino itzal handiagoa duenez, abertzale eta euskaldunon artean ezezik, baita Espainian eta na-

zioartean ere, laster eskuratuko den botereaz jabetzeko Baionako Akordioa lortuko da denen artean: PNV-EAJ, ANV-EAE, Mendigoizaleak, PSOE, PC, Partido Republicano Federal, Izquierda Republicana (1945-martxo-a-17).

Akordio horren argitan gidatuko dira abertzaleen ahalegin politikoak. III. Reich-a erori da (1945-ekaina-9) eta nazioarteko oreka berri bat sortu nahi da, faxismoa itoz eta harremanak molde berrietan emanez: UNO jaiotzen da San Francisco-n (1945). Bakealdiak, garaileen ideal demokratikoak ekarriko ditu, diotenez 1946eko abenduaren 13an, Erregimen frankista isolatzea erabakitzen da UNO-n: Madril-eko enbaxadak hutsik gelditzen dira. Nazioarteko harremanak eten zaizkio frankismoari.

Eusko Jaurlaritzza eta abertzaleak, itxuraz laster datorkeen aldakuntzaren zain-zain daude. Errepublikara garaiko instituzio politikoetatik itzalik handikoena Eusko Jaurlaritzza da, gainera, 1945-47etan. Badirudi, inoiz ez bezala, orduantxe asmatu dutela euskal politikoek etorkizuna ongi antolatzen: *...la realidad ha demostrado que el camino seguido ha sido el más eficaz, hasta ser hoy el problema de España un asunto internacional que necesita solución* (Eusko Jaurlaritzza, Baiona 1946-VIII-26). Zinez, etorkizuna baikorki begira litekeela ematen du.

Baina abertzaleen eskuetan ez, baizik besterenetan zeuden baldintza gehiegi aurkitzen da planteamolde politiko hartan. Baldintza haietatik bi, behintzat, nabarmenak dira: alde batetik, xede haiek lortzeko, aliatuen arteko harremanak eta batasuna funtsezkoak dira, eta, bestetik, ikusi egin beharko da Franco-ri zein maliobragarritasuna geratzen zaion. Egia da, 1945ean Franco-k ez duela nazioartean erosotasun handirik, baina —aliatuen artean zer gertatuko ere— ari da ahal duentxo egiten: aurpegia garbitu nahiz, «Fuero de los Españoles» delakoa ematen du (1945) eta diktadura ere «aldatu» egiten da «Ley de Sucesión» (1947) haren bidez, erregimena teorikoki monarkia bilakatzen delarik.

Eta, bapatean, «Gerrate Hotza» erortzen da Europa eta munduaren gain: mundua bi taldetan banatzen da. Aliatuen arteko itxurazko batasun irmoa oso ahula ageri da. Komunismoa/antikomunismoa bikotearen inguruan ardaztuko dira nazioarteko harreman politikoak: alderdi kristaude-mokrata batek gidaturiko Eusko Jaurlaritzza, sare horretan hartua aurkitzen da. Geroz eta estuagoa da abertzaleentzat nazioarteko politikaren probalekua. Eta, hain zuzen, nazioarteko koiantura hari lotuta ikusi ohi ziren orduarteko itxaropen politikoak!

Oraindik ere, barneko Erresistentziak oso bortitz dihardu ekinean (1947, 1951 eta 1953ko grebak) baina gertakari larriak dira nazioartean bata bestearen gain datozenak: Koreako Gerratea (1950); UNOren aholkuz, enbaxadariak Madrilera berriz itzultzea (1950); Eusko Jaurlaritzari Frantziako Gobernuak kendu egiten dio bere etxea (1951); Estatu Espainola UNESCOn onartua da (1952) Vatikanorekin Konkordatua izenpetzen da (1953) eta USArekin Laguntza-Tratatua (1953), Miterrand-ek itxi egiten du Mugerreko Euskadi Irratia (1954). Hiruzpalau urteren buruan ure-

tara joan dira itxaropen-arrazoirik bizienak: 1955ean, Espainia frankista UNOn sartu zen.

Nabarmena da, beraz, estrategia politiko berri baten beharra, abertzaletasunari segida eman eta ekintza bulartsu bat sustatu nahi bada. Ondorengo urteak, ba, bereziki gogoeta politiko eta kultural batera zuzenduak izango dira (1954-1960), bai PNV-EAJren barnean, bai politikara berehala iritxiko den belaunaldikoen artean: Xabier Landaburuk eta Federiko Krutwig-ek toki berezia izango dute gogoeta horretan.

Aldakuntza hori dena gertatzen den garai berean mokoz moko segitzen dute, noski, frankismoak eta Eusko Erresistentziak; baina martiri politikoak gorabehera (1953) Erregimenak berean irauten du, inoiz baino tenteago eta lagun demokrata gehiagorekin. Ekintza politikoa moteldu egiten da; Eusko Gobernuaren itzal morala handia da, baina noraezean ez ote dabilen galdetzen du belaunaldi berriko zenbaitek. Eta ez da falta abertzaletasunaren santutegian bertan horrelako galderaren bat: gogora Monzon-en Kontseilari-dimisioa (1953). (Ik. *Euskal Batzar Orokorra*, 186-193 or.). Jelkideetatik at, jaioko ez jaioko dabil «heterodoxia» politikoa: ekintza politiko eta kultural biziago baten egarri den mugimendu gaztea.

Proiektu politiko berriak? (1954-56)

Gerra bat galdu zen (1937), beste handiago bat alferrik irabazi (1945); itxaropen berriak piztu ziren (1946-49) eta lagun izandakoen eskuetan itzali (1950-53); aurrerantzean, baikortasun politiko zenari parentesi bat jarraituko zitzaion (1954-60).

Abertzaletasun jeltxidearen barnean, ekintzak gogoetari egiten dio toki. Gogoeta politikoak eta kulturgintzak berak ere toki nabarmenagoa izango du orain jeltxideen artean. Textuinguru politiko berriak, asmo zaharrentzat proiektu politiko berri bat eskatzen du.

Erbesteko Eusko-Ikaskuntzak 1954ean ospatuko du, Baionan, bere VIII. Batzar Nagusia. Eusko Jaurlaritzak kezkatu dago, gazteak eske baitatuz geroz eta urduriago (*Ekin* taldea), eta ez dago apenas zer emanik, ez teoria politikitik, ez eta ekinbide berri batetarako planketan. Horregatik ere, Jaurlaritzak epe egoki batez eta garaiz deitzen du euskotarren biltzar nagusi batera, Parisera (1956). Mundu osotik biltzen da jendea, alde aurretik prestatuturiko lanak eta proposamenak aztertuz. Arrakasta zabala du bilkurak; baina, dagoeneko sumatzen zen gazteria berria urruneko geratu zen.

Politika berri baten azalpen teorikoen premiaz arduratuta zeuden, gazteria ezezik, amerikarren liluramendutik irten eta urrunduz zihozten Eusko Jaurlaritzak eta EAJ. Xabier Landaburu eta F. Krutwig izan ziren azalpen teoriko berri edo berri horiei izena eman zietenak: *La Causa del Pueblo Vasco* (1956) eta *Vasconia* (1962). Landaburuk kristaudemo-

kraziaren garai haietako itzala (Adenauer, De Gasperi, Schumann...), zekarren, eta kultur minorientzako Europa berrituaren mezua, itxaropen galduen (Amerika salbatzailearen) truke, horrela proiektu amesgarri bat eskainiz. Gaur garbi dago obra haren alkantzu historikoa: EAJren ideologiaren eguneratze bat zen; iragandako ahalegin politiko galduetara buruz etsipenez bete agertzen zen; gazteriaririk irekia eta zuzendua zegoen; baina —hala diote kritikoez— etorkizunerako estrategia politiko berri baten eskaintza praktikorik ez zekarren.

«Esta obra —aunque de carácter oficioso y no oficial— debe ser tenida muy en cuenta; al ser la última elaboración teórica del nacionalismo vasco tradicional, puede ser considerada la ideología del PNV en vigor hasta la fecha» (Ortzi).

«He aquí un libro clave para comprender el estado de espíritu de los nacionalistas del PNV en aquellos años negros de inactividad y desesperanza. El autor muestra con claridad su desconsuelo ante la traición hecha por los americanos a Euzkadi y a la causa de la democracia; dirige su libro a la juventud de Euzkadi, (...), y lo hace en un tono extremadamente conciliador, historicista y teórico. (...) Sin embargo, (...) ninguna línea política destinada a una actividad inmediata y popular en el interior es propuesta» (Beltza).

Bai Landabururen lana eta orobat Krutwigena, itxaropen-bila egingakoak dira. Bi obra hauen argitalpenen artean sei urteren aldea dago (1956/62), baina biak dira, abertzaletasunaren barnean jasaten zen etsipen berari erantzunez moldatutako pentsamentuak: erritmo eta ideologia ezberdinez mamituak izan arren, politikarien orduko ateka estuari, irtenbide zabalago bat bilatu nahia azaltzen dute. Zentzu honetan, aurreko hamarkadaren eskarmentu gaiztoari buruz egindako gogoetak dira biak. *La Casa del PV* eta *Vasconia* hain desberdinak suertatu baldin baziren, ez zen halabeharrez baizik gertatu: garai haietako krisi politiko-ideologikoak erdibitu zuen, hain zuzen, euskal abertzaletasuna bi partetan. Orduan gutxi batzuek sumatzen zuten krisi hura benetakoa eta sakona gertatu da.

Jakin-en jaiotza eta, berehala, beronen barneko nahiz inguru hurbileko gorabeherek krisi hura ispilatzen dute beren kultur lanetan. Apurka apurka argiagotuz joan ziren asmoak *jakinlarien* artean eta baitan. Berrikuntza hau, aldizkariaren barnean bi mailatan ikusiko da, batez ere: a) moderno-kutsu bat dakarten aztergaiak ugarituz, b) euskarari molde berriko irtenbideak bilatuz. Aldizkariaren jaioturtea ez zen ausaz suertatu, garaian beharizanek eraginda baizik.

Abertzaletasun berrituaren hizkuntz eskakizuna

Efikaziarekin edo efikaziarik gabe, baina euskal abertzaletasunak beti izan du bere baitan hizkuntzaren eskea, izan ere hain argia baitzen

datu objektibo horren esanahia. Hala ere, ez du beti berdinki azpimarratu hizkuntzaren naziotasun-balioa. Berezikiago Kanpion-ek emango zion lehentasuna hizkuntzari:

«La lengua es, pues, el núcleo del concepto de nación en Campión. No es que rechace las tesis basadas en la raza, que proporcionan un criterio de distinción aplicable a los vascos. Pero es la lengua lo que constituye la posibilidad de que un pueblo, ya diferenciado por la raza, adquiera a través de su conciencia histórica la seguridad del ser nacional» (A. ELORZA, *Ideologías del nac. vasco*, 45-46. Ik. gainera, 129-131).

Abertzaleetasunaren hegal kulturalak gogorki eutsiko dio (eta ahal duenean indarreanagotu ere bai) lehentasun horri. Eleizalde, Landeta edo Aitzolengan nabari dago naziotasunean hizkuntzari ematen zaion pisua (ELORZA, aip. lib., 316-322). Politikoez errazkiago ahanzten zuten hori, beren teorian lehenik eta praxian sarrienik. Nolanahi ere, harri-garria da nola jasotzen zuten Irujo-k tradizio euskaltzalearen ohiartzuna euskal instituzio historikoen azterketa juridiko baten atarian:

«La lengua de la raza constituye la primera institución de la vida vasca, la más digna de cariño y atención, y al igual que Dechepare hace cuatro siglos, el Padre Urrutia, recientemente, aquí, en Londres, nos arengaba a todos para que no demos quietud al ánimo ni nos sintamos satisfechos sólo con ostentar apellidos euskéricos, sino que debemos llevar nuestro idioma nacional a la familia, a la cultura, a la iglesia, a la calle y al mundo. —El euskera es la primera de nuestras instituciones (...). La segunda entre nuestras instituciones es el derecho». (*Instituciones jurídicas vascas*, 1945, 15 or.).

1950-60 urteetako politika-tristurak areagotu baizik ez zuten egin hizkuntzaren aldeko baieztapena. *Jakin*-en inguruko lankidegoak zekarren hizkuntz grinaren nondinorakoa korrante historiko horren barnean agertzen zaigu; baina, inondik ere, urte haietako eskakizun politikoez inposatuko dute euskaltzaleetasunaren lehertzapen bortitzago bat, *hitzetan* eta *egintzetan*. Izan ere; ez baitzen hura hitzen arazoa bakarrik. Euskaltzaleetasunaren baieztapen berria errazki ikusten da, «heterodoxia» politiko-ideologikora joango direnengan ezezik (Krutwig, Txillardegui, etab.), baita jeltkide politiko (Agirre-ren baitan, e. b.) edo gerraurretiko euskaltzale jeltkidezaleengan ere (Zaitegi, Ibinagabeitia, Umandi, etab.). Ezin uka, euskaltzaleagotze hau, politiko helduengan batez ere, nazioarteko euskal politika hondatuaren etsipenak eragina ere badena. Aberria askatzeko lehentasuna etxe barneko indarrei eman behar zaie: herri baten nortasuna dago arriskutan, eta nortasun horren zutaberik zindoena hizkuntza da. Desliluramendu politiko bati, hizkuntzaren itxaropenarekin erantzuten zaio (J. A. AGUIRRE: *Obras Completas*, II, 847, 894).

«...hemos cometido errores de perspectiva que han privado

a veces a nuestra acción de la tensión y dinamismo que son necesarios en los momentos decisivos. Entre estas equivocaciones, la que aparece a primera vista es nuestra excesiva atención hacia el mundo exterior esperando que nuestros problemas pudieran ser resueltos por las potencias democráticas sin que se exigiera de nuestra parte esfuerzo fundamental» (1952).

Idea bera errepikatzen du Agirrek «Euskal Batzar Orokorra»-ren (1956) ondoren. Lehendakariaren deietan, euskararen balio nazional askatzailearen ideia nagusituz zetorren. Kasik urteroko «Gabon-deietan» adierazten du Agirrek hizkuntzarena, zeregin politiko eta nazional lehena bezala.

Ondorioz, badirudi, ekinbide politikoak eskatzen zion praktikotasunaz gain naziotasunaren ikusmolde *teoriko* berriztatu batera igaro nahi duela Agirrek: Naziotasunaren funts berezgarriena hizkuntza da. 1940an eta 1947an azpimarratutako ideiak (O. C. II, 26-27; 738, 748) *leit motiv*, etengabe berrituak, bihurtzen dira behin eta berriz ondoko urteetan (O. C. II, *passim*):

«Orra or euzkera, gure etsaiari min geien ematen dion izkillu zorrotza, eta darabilgun burrukarako aukera-aukerakoa gañera (...). Orra euskal burrukarako guda-landa eder ta muga-gabea» (1951).

«... gure etsaiak garaitu ta beren asmo kaltegarriak betiko austeko izkillu egokienak eskuarteau dauzkagula [gogora]. Izkillu guzietan egokiena ordea, Euskera. Benetako abertzale baginake ez litzake euskotar bat be euskera jakin gabe egon bear» (1952).

«Bitartean sendotu daiguzan geure oiturak, geure izkuntza eta euskalduntasuna. Itz baten esateko, indartu daigun geure 'nortasuna'. Euskaldundu daiguzan geure buruak eta inguruetako geure anaiak euskaldunduten be gogoz ekin daiogun» (1952).

«Gure gogo orri eusteko ta zabaltzeko, ba-dakizute, euskera da bide bakarra; beraz, euskera galtzen bada, gure gogoa ere galduko da, bai guretzat, bai gure Erria'rentzat» (1953).

«Al grito de alarma que el mensaje del VIII Congreso de Estudios Vascos encierra denunciando la gravísima situación de nuestro idioma nacional, asfixiado por la persecución y por nuestra desidia, debemos responder todos con el propósito firme de ser en el futuro vascos integrales (...). Nuestra determinación debe ser tanto más firme cuanto que nuestro país se encuentra sometido a un régimen (...) que por su propia naturaleza persigue nuestra desintegración nacional y la pérdida de nuestro propio ser» (1954).

Hizkuntzarekin batera gure nortasun nazionala galtzearen arriskuaz kontzientzia argia zeukan Agirrek (beste arazo bat da garai haietako gazteek eta ez hain gazteek zer ikusten zuten hainbat abertzale erdi

euskaltzaleren bizitzetan)¹, eta frankismoak hizkuntza nola zapaltzen zigun bortizki salatu zuen (1954) UNESCOren aurrean (*Obras Completas*, II, 881-882. BELTZA, *El nacionalismo Vasco en el exilio, 1937-1960*, 133-136): «la persecución de la lengua y de la cultura vascas se extiende desde la cuna hasta la tumba». Urte hartako Gabon-agurrean, euskaraz eta espainieraz, salakuntza berarekin erasoko du Lehendakariak (O. C. II, 883-884).

Agirrek zabaldu zuen pentsamendua gisa sistematikoagoan biltzen da Landabururengan (Ortziren ustez, honetan ere Héraud-i jarraitzen zaiola. Ik. *Historia de Euskadi*, 1975, 273. or.).

Nazio-berezarrien artean ondoko hauek ematen ditu Landaburuk: arraza (121 or.), hizkuntza (122 or.), historia (122 or.), zuzenbidea eta instituzioak (127 or.), kultura (128 or.), kontzientzia eta aginte-gaitasuna (139-140or.). Landaburu bera, Gazteiz erdaldunearan jaioa izan arren (1907), euskara bultzatu nahirik sortutako «Baraibar» taldearen eragile izan zen hiriburu hartan, Errepublikakoan. Abertzaletasun jeltkideak hizkuntzari benetan lagundu ziola uste zuen autoreak (83 or.). Euskarari buruz hau idazten zuen:

Elemento característico de nacionalidad, y sin duda el más expresivo, es también el que más se resiente de los ataques exteriores (122 or.).

Baina Landabururentzat ere euskara zaila zen, ikasteko, eta beronen etorkizunaz batek baino gehiagok izan zitzakeen zalantzak gogoratzen ditu. Dena den, Landabururentzat, berezgarri oinarritzkoenak arraza, hizkuntza eta psikologia dira, eta atzetik datoz geografia eta historia (134 hor.). Jeltkideetasun ofizialak, egin nahi du zerbait euskararen alde, baina badi-rudi ez duela asmatzen erabaki politiko programatuak bultzatzen. Bienbitartean, esate baterako, harek oso berea izan dezakeen *Euzko-Gogoa* ahaleginetan ari da, lanak eginez eta bere ideiak barreiatuz. (Ik. *Jakin* 13, 1980, 98-103 or.). Ideiak ideia, eta esanak esan, euskaltzaletasun berriak definizioak garbi nahi ditu, bai, baina ekintzetaraino iritsi nahi du, gainera.

Zer pentsa gaur garai horretako jeltkideen eske teorikoaren eta joka-

¹ Zerbait euskaltzale suharren artean, halako salakuntza isildu bat sumatzen da: «Eusko Jaurlaritzak ez dio euskarari behar hainbat laguntzen, euskal kultura ez du laguntzen». *Euzko-Gogoa*-tarren artean baze-goen horrelako zerbait. Menzonek 1952an Kontseilaritza utzi zuenean horixe zuen bi arrazoinetatik bat: «Y tengo que decir con toda verdad y con toda claridad que hasta ahora, creo, que de todos los medios de que ha dispuesto el Gobierno Vasco que han sido cuantiosos (...), honestísimamente empleados teniendo siempre en cuenta las necesidades y el bien del país, no ha habido una atención suficiente, un sacrificio suficiente porque es sacrificio, al mantenimiento, al robustecimiento de las características nacionales de nuestro país y me refiero principalísimamente a la lengua vasca». Ik. *Euskal Batzar Orokarra*, 1956, 189-190 or.

bide praktikoaren arteko aldeaz? Horren kritika, barnetik ere bai (geroago ikusiko dugu zerbait), baina batez ere ikus-puntu «heterodoxo» batetik egin zitzaion jeltkidegoari.

1950az geroztik, abertzale euskaltzale berrien artean geroz eta ozenago entzuten zen abertzale erdaltzaleen teoriari eta praxi linguistikoei egiten zitzairen kritika. F. Krutwigek Villasante Euskaltzaindian sartzean emandako erantzun-mintzalditik hasita (1952) *Vasconia* agertu arte (1962), abertzaletasunak hizkuntzaz zuen balioztapen teorikoaren kontzientzia eta sentiera aldatuz doaz, eta, ondorioz, abertzale gazteen hizkuntzarekiko kontzientzi berrikuntzak praxi euskaltzalearen goraldia dakar abertzalegoaren barnean.

Arestian jasotako Irujoren pasartea eta Kanpion eta beronen segitzailak aintzakotzat hartuta ere, azpimarratzekoa da Aita Iberoren eta Krutwigen beste bi pasarte hauek bi tesi kontrajarriak nola ispiatzen ziren. Erdaldun jeltkide askorentzat oso baliagarria izan zitekeen Iberoren teoria hau:

«¿Cuáles son las [propiedades] que esencialmente constituyen la nacionalidad? —*En primer lugar*, la sangre, raza u origen; *en segundo lugar*, la lengua» (Azp. nerean. IBERO, *A mi Vasco*, 2. galdera).

Egun argitan zegoen, erdaldun jeltkide askoren artean teoria honek nola jokaten zuen kontzientzi lasagarri bezala; hau da, hizkuntzarekiko zabarkeria ez zela, azkenean, euskaltasunaren kontrako bekaturik larriena, bazegoela, mintzairaz kanpo, zerbait funtsezkoagorik ere. Euskararekiko utzikeria ez zegoen Iberoren teoriekin orduan, historikoki, sendatzerik. Euskaltzaleek, nahitaez, indartu beharra zeukaten hizkuntzaren eskakizuna. Horregatik, Krutwigek itzulipurdikatu egingo du, geroxeago, Iberorena. Honela:

«*Lengua*. Este es, sin duda, el factor más importante, tanto que se ha llegado a decir que allí donde se habla una lengua diferente existe una nacionalidad diferente» (KRUTWIG, *Vasconia* 1962, 21 or.). «Los mayores tesoros de un pueblo son su idioma y su espíritu» (KRUTWIG, «Discurso pronunciado...» [1952], *Vasconia*, 518 or.).

Jeltkide benetan euskaltzaleek aisago onartzen zuten urte haietan bigarren tesi hau, Iberorena baino. Jeltkideengandik geroz eta urrunago, korronte abertzale berriak bortizki eraso zion abertzalego ez-euskaltzale biziatuari. Baina euskaltzaletasunaren mugak (zerbait ikusi dugu) ez datoz bat alderdi eta ideologia sozialekin. Harritzekoa da zein antzekoak diren Agirrek eta Krutwigek darabiltzaten argudioak: hizkuntza/naziotasuna, familia/ama-hizkuntza, hizkuntza/askapen nazionala... (Ik. 1950aren ondoko Agirrerren Gabon-agurrak eta *Vasconia*, 519-520, eta geroagokoa: 24-25).

Aranaren arraza-lehtasun teorikoei kupidarik gabe ekiten die Krut-

wigek (*Vasconia*, 26-27 or.); baina, batez ere, jasan, ezin jasan ditu hainbat jeltkideren itxurakeriak eta abertzaletasun ahoberoak.

Ondorengo pasarte hau idaztean, ez dirudi Krutwig inoren *teoriak* arbuizatzen ari denik, *jokabideak* itsusten baizik. Hizkuntzaren balio nazionala neurtzean, kideko asko aurki zitzakeen autoreak jeltkideen artean ere; baina ez zegoen prest hainbaten burubide zuri hura isiltzeko:

«Lamentablemente el nacionalismo jeltkide y su apéndice llamado «Acción Nacionalista Vasca», no dieron nunca a la lengua vasca la importancia que ésta se merecía (...). Su infame conducta con respecto del euskara es tal, que han llegado los seguidores del nacionalismo jeltkide a convertirse en los más abominables enemigos de la lengua vasca. Han llegado a desvirtuar el sentimiento nacionalista vasco, de tal forma que ante los ojos del pueblo inculto, han presentado como posible una solución monstruosa, de que se pueda ser nacionalista vasco sin atender debidamente al euskara» (*Vasconia*, 25-26).

Abertzaletasun historikoaren hizkuntzarekiko utzikeria edo ezina salatzean eta arazoari formulazio berria ematean, *Euzko-Gogoa*-ko zenbait salaketarekin bat dator autorea eta, zalantzarik gabe, sentiera berri baten ahotsa gertatzen da, hemen darabilgun arazo honetan. Agian, nahiko argigarria da Landaburuk hizkuntzari eskaintzen diona eta Krutwigena aldekatzea (*Vasconia*, 33-55). Bi tonu ezberdin direla oso nabari dago, Txillardegiren 1961eko mintzaldi sonatuaren sarreran topatzen dugun tonu bera (*BELTZA*, *El nac. vasco...*, 151-152. or.). Bide beretik, Txillardegik geroago (1966) azpimarratuko zuen hizkuntzaren balio politikoa erakutsi nahiz: «Erresumaren lehen instituzioa gaur hizkuntza da». Ekin taldearen eskea hori zen (1952-53) (Ik. *BELTZA*, aip. lib., 94). Gogoan duzu, irakurle: haxe bera idatzi zuen Irujok 1945ean.

Honaino, politikan eta kanpoko kultur giroan ikusitakoak argigarri dira, noski, eliz ikastetxeetan jaio zen euskal loraldia explikatzeko; baina eragin handiagoa izan zuen zerbait ere badago komentuetxe eta Seminario haietan: gerraondoa luzatu ala, euskal urak beren historiari txoa egiten ari dira, eta etxe barneko lan haxe izango da bere garaian kanpora lehertuko dena.

Eliz ikastetxeetako kultur giroa (1950-1956)

Hemen gogoratuko diren datuek batez ere frantziskotarren arteko giroa agertzeko balio dute; beste eliz ikastetxeetan gertatua ezagutzeko eta denen arteko indar erlatiboa jakiteko, ikus beza irakurleak, ale honetan bertan, ikastetxe haietako euskal lanei eskaintzen zaien artikulua («Ikasle erlijiosoan aldizkariak eta *Gure Izarrak*). *Jakin*-en jaiotza hurbilgotik erakutsi nahirik mugatzen dugu honela atalburu hau.

Berehalako politika-helburu handi eta distiratsurik ezak, kulturara

eramango du abertzalego gaztearen parte handi bat; gure naziotasunaren kultur berezgarririk baliozkoenari helduko dio. Eliz ikastetxeetako gazteria hori, gainera, alfabetatua da, abertzaletasunaz kontzientziatua, eta, lanerako ere, bizi-moduz teilape berean elkartua. Alde aintzetatik mugatua bazegoen ere (e.b., ekintza politiko zuzena debekatua zeukan, kultur harreman-modu asko ezinezkoak zituen), beste baldintza horiek lagungarri izan zitzaizkion seminario eta komentuetxeetan bizi zen gazteria hari.

Alde askotatik zetozkion honi iradokizunak: a) gerraurreko literatur tradizioetik (ikastetxeetako liburutegi aberatsak han zeuden), b) ugarituz ari ziren euskal argitalpen berrietatik (Orixeren lan beteak; berrargitalpenak: *Gero* eta *Kresala* 1954ean), c) norberaren familiarretatik (ikasle gehienak herri eta herrixka euskaldunetakoak ziren, ez hiri erdaldunetakoak), d) irakasleen artean euskaltzaletasunari eutsi ziotenengandik (frantziskotar euskaltzale zaharrek ez zuten kanpoaldi luzerik jasan eta irakaslegora itzultzeko aukerarik ez zitzaien ukatu), e) geroko apez-eginkizunek ezarrita, halabeharrez, noizbait ere berritu ziren euskal ikastaroetatik...

Filosofi urteetan *Etika* ikasi behar da, eta Aita Santuen irakaskizun sozialak: hark eta hauek herrien eta langileriaren eskubideak aztertu ohi dituzte. Noizbehinka eskuratu ohi diren *Euzko-Deia*-k, *Alderdi*-k, edo *OPE*-k —norberaren eskarmentua gutxi balitz— behin eta berriz erakusten dute nolakoa den hizkuntzaren pertsegizioa:

«La lengua vasca ha sido proscrita de todos los usos oficiales y de la enseñanza en todo el País Vasco.

'El juez o el cura, obedeciendo instrucciones recibidas, niega a los padres el derecho de poner a sus hijos nombres vascos... En las iglesias en que el culto público interno se hacía en euskera porque los fieles no hablaban otra lengua, fue proscrito el idioma vasco, autorizándose sólo su uso antes de las ocho de la mañana... Los franquistas no toleraron la presencia del euskera ni en las tumbas y panteones de los cementerios vascos. Por decisión de las autoridades militares y civiles fueron tapadas con cal y cemento, o borrados con cincel o martillo, los nombres e inscripciones en lengua vasca... La consecuencia de toda esta persecución bárbara es que los límites lingüísticos del euskera van estrechándose y reduciéndose de una manera alarmante. El dialecto roncalés ha desaparecido totalmente. Según cómputo del Congreso de Estudios Vascos de Biarritz, el número de vascos que hablaban el euskera era de 700.000; en 1954 la cifra había bajado a 525.000' (Itarko) (ORTZI, *Hist. de Euskadi*, 289-290)».

Beraz izan beharko zukeenaren (=Etika) eta izan halakoxea zena- ren (=Soziologia, Politika) arteko aldea sufriezina zen. Bidegabekeriaren eztenak eragiten zuen beste ezerk baino mingarrikiago.

Eskierki, literatur tradizio etenak martiriaren itzal eta izen ona zuen. Zenbat eta gehiago ezkutatu, orduantxe zen are gomutagarriago. Lauaxeta edo Olabide hilak; Barandiaran eta Jakakortajarena erbestera, Le-kuona eta beste hainbat erdal herriratuak. Seminario eta fraidietxe guztietan baziren zigortuak izandako euskaltzale ezagunak, eta lehentxeago edo geroxeago berriro ikastetxetara, edo gertura bederen, itzuliak. Hauen geletan topa zitezkeen gerraurreko edizioak (Azkue eta Altuberen gramatika-lanak, Lizardiren idazlanak...). Inoiz zorte hobeagoko ikastetxerik ere bazen: komentuko biblioteka izaten zen holakoetan altxorrik onena.

Kuliska Sorta eta *Euzko-Gogoa* etortzen hasi zenetik arnasaldi ederra hartu genuen (1950). Liburuetan baino ere errazkiago ikusten zen aldizkarian eguneroko ekina. Hura lan jasoagoa iruditzen zitzaigun, jite berri batekoa: ahalegin ideal bat bezala agertzen zen. Maila apalagoan, 17-22 urteko ikasle gazteok bagenituen hurbilagoko ereduak eta lan-aukerak ere.

Zenbait erlijioso-elkartek bazuen kristau-herriarentzat bere euskal aldizkaria: *Aránzazu* erdi-euskalduna frantziskotarrek (1921), *Karmel* (Egutegia) karmeldarrek (1951), *Zeruko Argia* kaputxinoek (1919, eta berriro 1954). Eginkizun hauetatik batzuk, *Egutegiak* esate baterako, gazteon gain geratzen ziren. Aukera polita zen norberaren lantxoak plazaratzeko. Eta lankide gaztearen poza ez zen txikia izaten zerbait izenpetuta argitaratzen bazioten.

Gerraondoan nahiko garaiz hasitako argitalpen-tradiziotxo bat zegoen frantziskotarren artean, horretarakoxe balio zuenari idazle-ofizioa ikas-teko aukera emango ziona. Garai haietan laurogei edo ehun gazte ziren, hamaseititik hogeitalau urtetarainokoak, elkarrekin Filosofia edo Teologia ikasten zutenak, Nafarroako Erriberrin eta Arantzazun.

Gerraondoan, berehala eskuak libre izan zituen apez euskaltzale zenbaiten ahaleginei esker, hiruzpalau aldizkari sortu ziren urte haietan: *El Maestro de los terciarios* (1944-1949), *Arantzazu-ko Amaren Egutegia* (1947-gaurdaino), *Anaitasuna* (giputza, 1950; bizkaitarra, 1953), *Goiz-Argi* (1959). Hauetan guztietan idazten zuten —hau da ongi azpimarratu nahi dena— frantziskotar ikasleek, eta sarritan zuzendaritzetatik eskatzen zitzaizen lankidetzat hori. Aldizkari-multzo haren eragile eta zuzendariak ezagunak dira: J. A. Garate (*El Maestro*, 1944-49; *Anaitasuna-G*, 1950-55; *Goiz-Argi*, 1959-64 administrazioa, 1964-76 zuzendaritza), Imanol Berriatua (*Anaitasuna-B*, 1953), biak urte berean jaiokoak (1914).

Ez zeuden bakarrik horiek, belaunaldi bereko beste luma batzuk ere lanean ari ziren; 1950ean hogeitamar bat urte zituztenak: D. Garmendia (1908), K. Izagirre (1913), K. Zubizarreta (1912), J. Alustiza (1913), S. Mitxelena (1918), E. Agirretxe (1920), L. Villasante (1920), K. Iturria (1923)... Aldizkarien lemazain, eragile nahiz idazle bezala gerraondoan errauspeko su isilari haize ematea suertatu zitzaien. Memento horretan, 1949an, egokiera berri bat datorkie frantziskotar euskaltzaleei:

Aita Pablo Letek hartu du nagusigoa bere eskuetan, eta frantziskotarren artean elkartuta eta zain-zain Arantzazun zeuden indar euskaltzaleek aukera ederra izan zuten².

Ekintza berri baten mistika sortu zen: Arantzazuko eliz berrikuntza (lehen harria 1950ean) handikiro moldatu nahi izan zuen; baina elizaren eraikuntza ezezik kultur berrikuntza bat bultzatu zuen, eta, berrikuntza horretan, idazlanari toki bat eman zitzaion: orduantxe kaleratu zen Mitxelenaen *Arantzazu. Euskal Poema* (1949) eta berehala, Leteren aginduz idatzitako *Ama-Semeak* (1951) ere. *Anaitasuna* biak ere olatu berean etorri ziren. Villasante laster sartuko da Euskaltzaindian (1952, maiatza). Hiru urte pasatxotan bakarrik izan zen Lete frantziskotarren nagusi; baina, Bermudetan hegazkin-ixtripuz hil zenean, inoiz gutxitan bezala sentitu zen ezbehar hura (1952, abendua).

Ezbeharra gorabehera, aspertzeke segitu zuten euskaltzaleek ekintza berrien gogoz. Herrietako apezten artean egindako inkesta baten ondoren, ahaleginetan ziharduten aldizkarien ondoan. *Astea* deituriko aste-kari bat sortu nahi izan zuten (1955-57) Villasante, Agirretxe, Omaetxe-barria eta abarrek. Asteroko hura ez zen bideratu, *Zeruko Argia* astekari bilakatzera zihoala jakin zelako.

Une artan, inguru kulturala lagungarri dute (Oteiza, Basterretxea...) Arantzazuko gazteek. Urte haietantxe dago B. Gandiaga (1928) bere ikasketen azken urteak ematen (1951-54), eta 1954ean irabaziko du bere lehen saria. Baina ez diezaioگون garañari aurrea har.

Euskal Herriko Eliza osoari begira, aldakuntza handi bat dugu

² Orain azpimarratzen ari garen frantziskotarren euskal ekintza ez da neurritz kanpo ikusi behar: a) 1960ra arte edo, gutiengo euskaltzale baten lana izan zen (horregatik ere ematen ditugu izenak); b) inizatibak behetik hasi ohi ziren, gehienetan, zenbait nagusien kontra edo beraien tolerantziarekin; c) urtetan (1939-49) beldurra zen nagusien lege, baina geroz eta gehiago arriskatu ziren behoko inizatibak espreski edo isilduz babesten: legezko baimenik gabeko argitalpenak (*Jakin*) eranskin gisa asmatutako aldizkariak (*Anaitasuna-B*, *Goiz-Argi*), etab.; d) ekintza berri batzuk goitik (Mitxelenaen lanak) edo talde bilera ofizialetatik sustatuak ere izan ziren (*Anaitasuna-G*, *Astea*), batez ere 1949-az geroztik; e) eskerki, ez zen sekula falta ekintza jaio berrien ondoan nagusi behaztopatzaileraren bat; f) euskaltzale eragileak babes handirik gabe sentitzen ziren. —Oro, har, eta inguruetan gertatzen zenari begirata, 1950-60. urteetako Kantauriko frantziskotarren Probintziaren (bere komentuetxeak Euskal Herrian, Gaztelan eta Ameriketara dituzte, eta ez da, gutxiagorik ere, osorik euskalduna) euskal politika positibotzat eman behar da, bere punturaino erlatibatuz. Gerra-galtzailearen arrazoinak eta irabazleen kontzientzia txarrak poliki lagundu zuten instituzio-barneko euskaltzaletasuna. Seminarioetan gertatzen zenaz ere jakin beharko litzateke euskararekiko zapalkuntza/libertateak nola desorekatzen ziren. Izan ere, orrialde hauetan, gertatu zen zerbeit positiboren zergatia bilatzen dugu, eta ez, egin beharko ziren eta biderdian geratutako askoren ezin jaioa: zapalkuntzaren indarra eta efikazia ere ezagutu behar lirateke egiaren osoaz jabetzeko.

urte horietan: Gasteizko Elizbarrutia hirutan banatzen da: Gasteiz, Bilbo, Donostia (1949). Elizbarrutietako Apezgaitegi berriak jasoko dira: gerraurreko kardaberaztarren izpirituak Donostian eta Derion aurkituko ditu kokalekuak; ez, noski, nahi bezain erosoak, baina bai, denen bultzadaz, indartuz joan diren erdigune kulturalak. Hemen ez dugu historia hau aztertuko, zuzenean une honetan darabilgunari ez dagokiolako, baina esan dezagun, bederen, gerraurreko tradizio bati segida emanaz ekingo ziotela euskal lanari.

Ez ziren ezerezaren gain agertu Lekuonatar gazteak, M. Atxaga, J. M. Aranalde, L. Dorronsoro, J. Gaztañaga, etab. Donostian; J. Kerejeta, M. Zarate etab. Bizkaian.

Ikasleen eraginez eta eginez sortu zen *Jakin*, eta, horrela gertatu zenean, aurreko urteetako hainbat lanen garapen logikoa baizik ez zen izan: ikasleei *eskatu egiten zitzaien idaztea*, eta lantxo llaburrak argitara emateko aukera eskaini. Idazle-premia zeukan plataforma baitzen aipatutako aldizkari-multzo hura.

El Maestro de los terciarios hura lau orrialderekin hasi zen (1944) eta zortzirekin bukatu (1949): lehenengotan erdia bakarrik zen euskaraz, bukaeran ia dena (sei orrialde). Erriberakoenak ezezik Alfaro eta Lermako hirugarrendarren albisteak ere euskaraz ematen zituen... Garate bere zuzendariak gorde digun bilduman ikus daiteke, errenkan, zenbat teologo ikaslek idazten zituen artikuluxka haiek. Egia esan, ez zen nahitaez luma finegirik behar eginkizun hartarako, eta eskarmentu handiegirik gabeko zenbaitek babes eroso topatu zuen orrialde haietan. Betekizun beretsua konplitzen hasi zen *Egutegia* ere (1947): oso idazlan laburrak behar ziren, edonork aisa idaztekoak, eta atzetik zuzentzaile hobeagoren baten segurantzia zegoen, gainera. Ehundaka orritxo zirenez gero, gaiez gai sailkatuta banatzen zen lagunartean lana. Bestalde, *Egutegia*-ren zabalkundea erabatekoa zen: lehenengo urtean 40.000 aleko edizioa egin zen Gipuzkoarako. Hamabost mila geratu ziren saldu gabe. Handik aurrera 25.000 milako argitaraldiak inprimatzen ziren, eta dena saldu. Frankismoaren menpean, hau zen milaka sukaldetan eguneroko irakurgaia (1960: 16.000). Irakurle go leial eta atxekia zuen *Egutegia*-k. Ikasleek bazekiten, lana hain apala izanik ere, hain mugatua, ez zela alferrikakoa han emandako izerdia. Hala ere, Egutegiko hura urtean behingo ekinaldia izan ohi zen, eta idazlegaien trebakuntzak segidatasun hobe eskatzen zuen, etenik gabeko maiztasuna alegia. Horretarako parada hilerokoetan topatzen zen.

Aránzazu-k zerbait laguntzen zuen; baina Hirugarrendarren Anaiarteari zuzendutako argitalpenek ematen zuten aukerarik onena, *Anaitasuna* biek batez ere. Arantzazuko apezgaiei bakarrik ez, baita beste etxe batzuetakoei ere. Iruñetik idazten zuten Apezetxeak, Gardek, eta abarrek. Zabalkundea ere estimagarria zuen, Gipuzkoakoak behintzat: haseran 15.000 aleko kopurua aipatzen da (1950, otsaila); gerora, bere puntuan kokatu zenean (1953, urtarrila), 7.000 zirela esaten da. Hileroko

hau, aipatutako besteak bezala, erlijiosoa zen, baina behin baino gehiagotan gogoratu zuen herrietako Anaiarteetan balio kultural batzuek zaindu beharra: e.b., herri bakoitzekoak liburutegi bat sortu beharra zeukan («1. Anaidi bakoitzak jarri beza *liburutegi bat*, 2. Junta berriak izendatzean, *liburu-zaitzalle bat izendatu bedi*»), eta argitara berriak ziren liburu batzuk ematen zituen Agirretzek zerrendan (1954, 139, 1). Euskal irakurgaiak, egunekoak eta biziak, sortzearen, PPC-ren liburuxkak argitaratu zituen aldizkariak: itzulpenak frantziskotar ikasleen ardura-pearan gelditu ziren, orduan ere, 1954 eta 1956. urteetan literatur Sari- keten propaganda behin eta berriro egiten zuen; dei haiek kanpaina baten antza ere badute: sei zenbakitan ematen dira (1954) «Gure euskal Sariketa»-ren berriak. Honela banatu ziren jasotako lan lehiakideak: 18 olerki, 6 antzerki eta 2 hitz-lauetzko saiakera. Olerkietan teologo ikasle bat izan zen irabazlea, Bitoriano Gandiaga, eta Bordari bigarre- na. Horrezaz gain, liburuen aurkezpenek edo euskal bileraren baten al- bisteek ere izaten zuten tokirik. *Jakin*-en sortzaile guztiek idatzi zuten *Anaitasuna* haietan (I. Bereziartua, I. Bastarrika, S. Berasaluze...).

Kanpoko argitalpenetarako zeregin hauek, gazteen lumak eskolatzeko interesgarriak izanik ere, bazegoen (beti, baina batez ere 1950etik aurrera) beste zerbaite, norberarentzat lehenengo probaleku serioa ger- tatzen zena: Nafarroako Erriberrin filosofi ikasleek sortutako etxeko aldizkaria, *Gure Izarra* (1950-1974), hogeitabost urte bete arte iraun zu- na. Ikasturteko ikaskizun-lanak jasoz idatzitako urtekari kulturala zen berau. Hauxe zen lanik apainena, zainduena eta jasoena; baina beste- lakorik ere izaten zen, esan dezagun, idazketa hutserako, gelaz gela el- karri pasatzen genizkion koadernotoxak.

Gure Izarra-n zailduta iristen ziren gazteak Arantzazuko lanetara. Irakurle interesatuak «Eliz ikastetxetako aldizkariak» artikuluan ikus de- zake honen xehetasun ugariagorik; baina gogoan har dezagun, orain, idaz- lan haien xede nagusia, edozein ikaskizun akademiko euskaraz landu ahal izatea zela; hau da, orainartean izendatu ditugun frantziskotar al- dizkarietan egiten ez zen zerbaite, eta nolahi ere, *Euzko-Gogoa*-ren hel- buruen parekoa zen lana. Beraz, lehenengo jakinlariengan, *Jakin*-en aurretik, *Gure Izarra*-ren eskarmentua dago.

Gure Izarra-ren azken helburuak, frantziskotarren orduko argital- penetatik ez, baina garaiko beste argitalpen onetatik jasoak zeuden.

Gure Izarra-ko ahalegin haietara iritsi aurretik fraidegai mutiko koskorrek Seminarioko lehenengo urteetan izan ohi zuten euskal hez- kuntza gogoratzea egoki da hemen. Hamar-hamabi urterekin ikasketak hastean, Arantzazuko mutikoei ez zitzairen, 1950aren aurretik, lehenengo bi ikasturteetan euskararik irakasten, eta hurrengo hiruretan astean ordubete bakarrik. 1961ean Gandiagak esaten digunez, sei urtetan astero ordubete ematen zen. Hala ere, alde onik ere izan zuten: e.b., gerraurre- ko «Zabalkunde»-ren *Garoa*-tik (ba ote daki inork nola salbatu zen gerrateko sutatik) ale bana eman zitzaion ikasle bakoitzari 1949an.

Hortixe hasi ginen euskal literatura ederra zuzenean ezagutzen. (Bide batez, gogora dezagun, jakindar izatekoen irakasle bat Imanol Berriatua izan zela). Adinera iritsi orduko, *Egan* eta *Euzko-Gogoa* aurkitu genituen, eta gerraondoko lehenengo birredizio ederrak.

1950az gero, literatur lanak hegada garaiagoa erakutsi zuen. Gehientsuenok irakurrita genuen Ibar-en aspaldiko *Genio y lengua* (1935) eta handixe ikasita geneukan hizkuntzarentzat literaturak duen salbaidibaldioa. Txikia zen liburua, eta erdaraz zegoen, gainera; baina istimurik handiena irabazi zuen gure artean. Horregatik, ez da batere harritzekoa gure gozamina Lizardiren *Biotz-begietan*, gerraurreko edizio horizta eta txikiago maitagarri hartan, ixilka-mixilka irakurtzen genuenean... Eta zer esan poema-mirari berriez: Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu. Poema* (1949), Orixe-ren *Euskaldunak* (1950), Labaienek eman zion lagungarri eta guzti. Eta Onaindia-ren *Euskal Milla Olerki Eder* (1954). Honek jo eta pasa egiten zituen gure amets guztiak: berau zen euskal literaturaren frogarik onena, hizkuntzaren zapaltzaile ororen kontra. Egia da, baikorregiak eta xaloegiak ginela gure uste eta eritzietan; baina halaxe sentitzen genuen eta hortixe bizi ginen. *Euzko-Gogoa*-ren Guatemalako azken aleak benetan hunkitu gintuen bere olermen oparoarekin (1956). Mitxelenaren *Bizi nai* hura eta N. Etzanizen olerkiak eta Aurraitzen lana zinez gustagarriak izan ziren guretzat. Oraindik poesi molde berriak ez ziren agiri; baina enbor zaharraren gerraondoa gerraurreko onenarekin aldera zitekeela pentsatzen hasi ginen.

Prosa ere ez zen baztertzekoa. Hura gozamina *Gero* (M. Lekuonaren edizioa) eta *Kresala* (1954) aurkitu genituenean! Beharbada, euskaraz obratu diren itzulpen-asmorik handienak oraindik ere ordukoak ditugu. Orixe bortizki lehiatu zen San Agustinen *Aitorkizunak* euskaraz ematen (1956); hil baino lehentxeago, bere bizitzan egindako obra osoari begiraturaz, lanik onentzat ematen zuen Orixek berak:

«Besterik ez ba'da ere, ezin esan, S. Agustín-ek euskerari on aundia egiñen ez dionik. Gaurkotik au gelditu diteke, Biblia leku, euskal-libururik bikaiñena» (*Aitorkizunak*, 5. or.). «Euskerari begiratuta, Aitorkizunak [nere lanik onena]; ori aztertuko dute geenik *eusker*a *sakonago* ikasi nahi dutenak» (*Karmel*, 1960, iraila, 159 or.).

Hori, eta Gaizka Barandiaranen *Ilias'ena* (beren lorpen hain desberdinekin) aipatu beharrekoak ditugu, Zaitegi eta Ibinagabeitiaren itzulpen klasikoekin batera: prosa landuari bultzada handi bat eman zitzaion, lehenagotik zetozen eginahalei nolabait ere gailur berria emanez.

Aipatu hauetxek hain zuzen, *Jakin*-en aurreko gaztetxoek irakurri, ez genituen gehiegi irakurtzen; ulertu, berriz, ezer gutxi, baina, miretsi, bihotzez eta begi zabal handiz miresten genituen, eta kritika-txintik ere ez genuen egin, gerorago «errebolta» lotsagabeki sortu zen arte (1959): gero ikusiko dugu nondik eta zergatik. Haiek ziren guretzat benetako nahiz ustezko obra maisuak; ustezkoak diot, zeren hamasei-

-hogei urteko gazte erdi-eskolatuok ez baigenituen sobera konprenitzen. Beste batzuk, bai, hobekiago konprenitzen genituen, baina heterodoxiarako edo okerrakotarako bide samurragoak ziren hauek: Jon Etxaideren *Joanak Joan* (1955) eta, gerotxoago, Txillardegiren *Leturiaren Egunkari Ezkutua* (1957) eta S. Mitxelenaen *Unamuno eta Abendats* (1958).

Kanpoko liburugintzatik zetozkigun eztenkadak ziren horiek; irakurmin zirenentzat bazka zapoetsua. Azken ereduak ziren, beti ere urrunak, baina ereduak segitzaileak eskatzen ditu, eta kazetaritzaz gain (lehen aipatu dira aldizkarietako lanak) liburu-lanak ere izan zuen tokirik filosofo eta teologoaren artean. Jakindarren aurretxoko ikaskideentzat horretarako egokierarik erosoena Sariketak izan ziren: Etxaidek bere elaberria sariztatua izan zuen hartan «Itunbe»-ri (= J. Iturria, I. Untzurruntzaga, S. Berasaluze) eman zitzaion bigarren saria eta, bide horretatik, kaleratu zen lan hori: Hugo Wast-en *Bide izkutua* (1956). Orobat, Sorrairain-Galarraga-Garaialderen *Elezarrak* (1955). Ez ziren, hala ere, ikasleen lehenengo liburuak; ordurako Sorrairainek bi zituen argitara emanak (1950, 1955). Urte haietan ari zen F. Bilbao ipuinlaria ere (*Ipuin Barreka*, 1959) bere lanak ontzen. Posible zen, beraz, eta eskuragarria garaiko eskal ingurune sozialean preziatua zen luma-lanari ekitea!

Etxez kanpotik eta etxe barnean idazle-ofizioa ikasiz joateko eragina ez zitzaion gazteriarri falta. Garai haietako argitalpenek gure baitan sortzen zuten zirrara, hogeitamar urte geroago, modu ulergarri batez agertzea ez da batera erraza. Gerraondoko isilaldia, guretako askorentzat, bizitza osokoa gertatzen zen. Azken hamarkadan (1944-56) jasotako bizipenek, zera erakutsi zieten gazteei: kazetari-lan edo literatur-idazkizunen ondoan ikaskizun akademikoak ere kalera zitzaketela euskaraz; horretarako bidea urratua zegoela, alegia.